

כי האדם עץ השדה

מלחמה בהגדרתה נוגדת את מושגי הצדק והשוויון. במלחמה כל דאלים גבר, כבוד האדם נרמס תחת רגלי האויב, אנשים מאבדים את חירותם ונלקחים בשבי, זכויות הקניין נשללות, רכוש נשחט, וחיי אדם נעשים הפקר. הספק תופס את מקומה של הוודאות והשגרה. הרב קוק כותב: "במלחמה היחידים נספים בלא משפט". הכאוס המשתרר בעולם, דוחק את רגלי השכינה ואיתם, גם מה שהם מייצגים בעולם.

התורה מזהירה אותנו להימנע מהשחתה מוסרית גם במצב האנושי הירוד הזה. הגם שהחתירה לצדק במלחמה היא כחוסר צדק, שכרוכים בה סיכונים קיומיים. וכך בפרשתנו מתגבשים דיני המלחמה בשתי רמות. האחת של מלחמת מצווה הנוגעת לכיבוש הארץ מידי העממים והשניה של מלחמת רשות הנוגעת להרחבת הגבולות וכיבוש בזה. במלחמת רשות יש חובה למצות את האפשרות לשלום. גם בתוך המלחמה יש לנהוג במידתיות: מותר לרצוח ולהרוג, אך אין להרוג אלא לוחמים, לא נשים וטף או בהמה. מותר לקחת שלל, אך אין להשחית כל חלקה טובה. ההלכות הללו מקבילות לדיני המלחמה המפותחים בעידן שלנו, ומתחלקים לדינים שמוגדרים כ Jus ad bellum ולדינים שהם Jus in bello. הלכות הכניסה למלחמה והפתיחה במאבק והלכות המלחמה עצמה. התורה אינה נכנעת למלחמה כמאפשרת התפשטות מכל ערך, והדרדרות לתהומות הברבריות, היא קוראת לריסון. אך מדובר בריסון ולא בכבילת הידים. אתיקה חדשה התואמת את המצב הכאוטי.

בתוך פרשיית דיני המלחמה של פרשתנו, שלוב משפט החורג מרצף הפסוקים ומחייב את הקורא להתייגע על משמעותו. "כִּי־תִצְוֶה אֶל־עֵיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ לְתַפְשָׁהּ לְאִתְּשָׁחִית אֶת־עֵצָהּ לְנִדַּח עָלֶיהָ גֶרְזֵן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכַל וְאֵתוֹ לֹא תִקְרָת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לֹבֵא מִפְּנֵיךָ בַּמִּצּוֹר" (דברים כ, יט). הפתגם "כי האדם עץ השדה" אינו משתלב בצורה פשוטה בתוך הפסוק ולא ברור מה תפקידו התחבירי. פרשני הפשט ניסו להחליק את המילים פנימה ועשו זאת בקושי רב. רש"י מבאר שהעץ איננו כאדם, הוא לא מהווה כל איום על חייו, ועל כן אין לייסרו. הוא קורא את המשפט כתמיהה: הכאדם עץ השדה לבוא מפניך במצור?, הסבר דומה מביא אבן עזרא בשם אחד המדקדקים, לפיו התורה מזהירה את האדם מלהתעלל בעצים שהרי אינם כאדם ואינם יכולים להגן על עצמם. רשב"ם מפרש שמותר לחרות את עץ השדה המשתתף עם האדם בלוחמה ומסתיר מפניך את האויב, וככזה מהווה סיכון כאדם. דין האדם ודין העצים משווה. את האיום מותר לסלק, אך אין לנטות לאכזריות שיטתית חסרת מעצורים. כי כדין האדם כך דין עץ השדה. אבן עזרא בפירושו שלו מציע לומר שהעץ הוא מקור חיותו של האדם. ולכן, אין להשחיתו. "הנה לא תשחית עץ פרי, שהוא חיים לבן אדם" (וראה: ספרי דברים שופטים, רג).

הפערים בין ההסברים הללו הם קודם כל, ברמה הלשונית. לשיטת רש"י התזכורת הזו באמצע הדיון המשפטי מופנית אל תודעתו של הלוחם ומבקשת לעצב אפשרות של שליטה ומיון בין מטרות הפגיעה. המשפט מתאר את תכליתו של האיסור שהופיע בראשית הפסוק. הרשב"ם סבור שמשפט זה הוא המשכה של ההלכה ויצירת חריג לאיסור הגורף לחרות עצי פרי. ואילו האבן עזרא מציע שחלק זה מתפקד כטעם לאיסור שבראשית הפסוק. אך המחלוקת היא גם רעיונית. רש"י מתייחס לקונפליקט המוסרי של הלוחם, רשב"ם להגדרת האיזונים הנכונים של חוקי המלחמה, ואבן עזרא רואה במשפט זה כהבלחה אל החיים שמעבר למלחמה. לעתיד הרחוק שבו האדם ישוב להזקק למקורות המחיה. לדבריו, העץ הוא האור בקצה המנהרה, המגדלור של השפיות.

פרשנות הפשט נאלצה לעשות שימוש במהלכים דרשניים, מפני שהפסוק איננו קוהרנטי הוא מנוסח בצורה לא ברורה, שהרי עץ אינו אדם, ואדם אינו עץ והוא אומר דורשני. אולם, הדרשנים דבקו בתקבולת שיצר הפסוק בין האדם והעץ. וניתקו את הקשר שבין העצים שאותם נאסר לחרות לבין העץ המופיע כמשל לאדם. השימוש

הכפול בעצים באותו פסוק הוא קישוט ספרותי אך אין בו הסבר לדין העצים דווקא, אלא אמירה על הציפיות מן האדם ועל טבעו. השוואה זו הועמקה בהקשרים שונים ובדרשות שתכליתיהן משתנות: תלמיד חכם הוא עץ מניב פירות שאין לכרות (תענית ז, א), העץ נדון כאדם (בראשית רבה, בראשית כו, ו), בעל ספר תהילים כותב "והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעיתו ועלהו לא יבול" (תהילים א) ואף שירו של ר' נחמן "דע לך שכל עשב ועשב" עשה שימוש במוטיב זה (וראה: בראשית רבה, ז, י). בעלי הקבלה לעומת זאת, ראו בפסוק מקראה לפרק הבריאה. "העץ אשר בתוך הגן" העץ הוא האדם והאישה היא הגן. ומכאן למשמעות היסודית ותפקידו של האדם בעולם.

עיקר ההשוואה ותרומתה בקריאת הפסוק, היא הרמת הראש מדיני המלחמה, ומן הכאב שהיא מסבה. הרמת הראש באמירה ברורה וחדה שזהירות בגדיעת עצים מחזקת את יסוד השלום בתוך המלחמה. היא שומרת את שורשי התפיסה שאין לה קיום בתוך המאמץ המלחמתי: קדושת החיים. קדושה זו משתמרת באנדרטת 'עץ עושה פרי'. עץ שגדיעתו משמיעה קול הנשמע מתחילת העולם ועד סופו, ואין איש שומע את הקול (פרקי דר"א). בכך גברו הדרשנים על הפשטנים בהכלילם בתמונת דימוי אחת את כל ההיבטים שהציעו פרשני הפשט יחדיו.

מתוך חיבור לתקבולת הזו שבין האדם והעץ, אפשר לפרש את המשפט בשני אופנים הפוכים. האחד המזכיר לאדם שהוא רק עץ בשדה. עלה נידף. אף הוא נטוע בעולם, תלוי במזון ומשקה, כבול לחומר ויצרים. ההזדהות עם עץ השדה מזכירה לאדם את שפלותו. השפלות בה הוא נתון בשדה הקרב, ומעוררת אותו למחשבה על העוצמה המדומה שהוא נוקט בה באוחזו בכלי נשק להרוג אדם כמותו בעבור פיסת אדמה, רכוש או שכרון הצלחה. העץ מזכיר לו שהוא נתון במשחק שבו לא הוא השחקן הראשי, אלא כוחות חזקים ממנו. אלו מגמדים את הרצונות הכמוסים אל מול הרצון החופשי האחד.

מנגד, ההסתכלות בעץ, הנתון בשדה. העומד זקוף בין העשבים, המצל על סביבתו ומשפיע עליה אך טוב, מעוררת אצל האדם את ההשתאות וההזדהות עם הרצון להוות מקור לגאוות הטבע. העץ הוא תזכורת לאדם לפתח ציפיות גבוהות כלפי עצמו, להיות נישא ורם, ולממש את ציפיית היקום שהאדם יהיה נזיר לבריאה. אלה נותנים לו עוז ומהווים מקור לעוצמה המוסרית לרצון להיטיב ולהשפיע.

המהר"ל מחבר את שתי נקודות המבט הללו לאחת באמצעות קריאה ניגודית של התקבולת. העץ הוא שפל, כי שורשו בארץ, אבל האדם שורשו עליון:

"כי האדם עץ השדה", רק שהוא אילן הפוך, כי העץ שורשו למטה תקוע בארץ, ואילו האדם שורשו למעלה, כי הנשמה הוא שורש שלו, והיא מן השמים. והידים הם ענפי האילן, הרגלים הם ענפים על ענפים, גופו עיקר האילן. ולמה הוא אילן הפוך, כי העץ שורשו למטה, כי העץ חיותו מן האדמה, והאדם חיותו נשמתו מן השמים. וכל ענין של ביתר עם הנטיעה הזאת, להראות הדביקות עם השם יתברך, שזהו חוזק ותוקף האדם (נצח ישראל פרק ז)

בקריאתו של המהר"ל, ההסתכלות בשפלות העץ ונזקקותו החומרית מעוררת את האדם להיזכר ביתרונו המוכח, נצחיותו.

המלחמה בעולם היא לבושה הגשמי של המחלוקת. תפקידו של עם ישראל לגרור את האדם מן החרב, אל צחצוח הלשון. את החרבות להפוך לאיתים. לנתב את בעיית איזון הכוחות, הרכוש והחיים לליבון רעיוני ולהתנצחות מוסרית. לחשוף את המגמה של היקום השואף לתיקונו, ולהפוך, את תודעת הנצחון. כשיוכרז נצחון הרוח כמושא המלחמה, יגלה שם ה' בעולם.